

за подражание и творческо усвояване в смисъл на проникване в духа на чуждия автор, намиране на себе си чрез него и т. н. Всички тези въпроси добиват голямо значение при сегашната тенденция към сравнително изучаване на литературите, към търсене широка обществена основа и политически резонанс на личното творчество.

Интересни моменти в изказванията са опитите да се разграничи характерът на Ботевото от Вазовото влияние върху творците (Хр. Радевски), както и някои свидетелства за промяна в отношението на даден писател към негов учител, за преодоляване на някакво влияние, за нов критичен поглед върху него (Вазов и Юго, Талев и Достоевски, Б. Делчев и Яворов).

Картината на нашето литературно развитие се обогатява от случаите на засилено влияние на един творец върху друг (Верхарен и Гео Милев, Блок и Фурнаджиев), което е и повод за изследване на причините за този специфичен афинитет.

Освен таланта, собствения жизнен опит, т. е. преживяното, изстраданото, премисленото, в създаването на твореца участва и творчески усвоенит чужд опит, кристализиран във формите на богата лична и фолклорна традиция, а също и опитът на чуждите литератури. Безспорно е, че руската класическа литература със своя демократизъм и по-късно революционният патос на съветската литература са играли и продължават да играят голяма роля в творчеството на нашите писатели. Това е всеизвестно. Но когато го открием като латентив почти във всички лични изповеди на поети и белетристи от различни поколения и с различна „боя“ — Пенчо Славейков, Н. Фурнаджиев, К. Калчев и др., — фактът добива нов, по-дълбок симптоматичен смисъл, става определен момент в една концепция за българската литература.

Последният раздел в сборника „Незаписани и незавършени произведения“ предлага данни (бележки, писма, спомени, части от ръкописи и т. н.) за неосъществени замисли и творчески планове на наши класици: Вазов, Славейков, Яворов, К. Христов и др. Те допълват и закрепяват впечатлението за психологията на творците, помагат за по-цялостно проникване във вътрешния им мир.

Сборникът „Български писатели за себе си и за своето творчество“ дава повод наред с голямото задоволство и удовлетворение от богатото съдържание и за едно възбуждане във връзка с техническото разпределение на материала. „Първата ми книга“, „Как пиша“, „Как бяха написани“ в същност са неръзълни части от един общ процес. Разкъсването на творческата личност в тези дялове става в известна степен формално и нарушава общото впечатление за нейното единство, за органичното цяло, което представлява жизненият път, творческото развитие и неговите резултати. Разбира се, при

такова изкуствено деление на цялото материалът често сам излиза от поставените рамки на съответния раздел, получават се много повторения, „навлизна в чужда територия“ и т. н. Заслужава да се помисли при други подобни издания за някои отклонения от този тематичен принцип на подреждане на материала в полза на хронологичния, който дава по-ясна представа за литературното развитие. Съществуват и други възможности да се обхване творческата личност от различни аспекти (народност, партийност, интернационализъм и т. н.), а това е път за широки теоретични обобщения във всички области на литературознанието, на народопсихологията и социологията.

Катя Бъклова

„ГЕНИЯТ И НЕГОВИЯТ НАСТАВНИК“ от ЦВЕТАН СТОЯНОВ

Сп. Септември, 1971, кн. 11, стр. 92—169;
кн. 12, стр. 110—171

„Тази тема е тъмна и болезнена и дори по особен начин криминална“ — началната фраза е достойна за интересно и значително произведение. Цветан Стоянов го написа, без да успее да го завърши. С това то като че ли интригува още повече, повтаряйки по свой начин творческата история на книгата, с която се занимава.

Авторът на студията е поставил и подзаглавие — Идейните отношения между Достоевски и Победоносцев: една скрита страница от историята на патернализма. Както всяко определяне, и това казва само част от истината. Авторската скромност се е поставяла да тушира някак си това заглавие — Геният и неговият наставник. В същност Цветан Стоянов се занимава с анализ и съпоставка на някои идейни течения в Русия през 60-те и 70-те години, с разнообразието на славянофилството, с европейските философски построения върху наследство още от Византия, с разрушаването в новите времена на модела на патернализма — тази „фалшива представа за обществото като голямо семейство и за държавната власт като бащинска опека“, с творческата история на „Братя Карамазови“, с идейната конструкция на романа — лабиринт от разнопосочни влияния, размисли, скрити намерения, несъзнати, интуитивно възприети сигнали за бунт в изостанала, но кипяща от идейни вълнения Русия. „Геният и неговият наставник“ е синтетична, наситена философска проза, която предлага съвременна марксовска интерпретация на всички тези проблеми с оглед нуждите, задачите, перспективите на настоящето. Още

първата глава — Сведения за оберпрокурора — навлиза в същността на проблематиката. Тя само привидно изглежда информативна. В нея се запознаваме не само с единия от героите, Константин Петрович Победоносцев, но и с черти от идейната обществено-политическа обстановка в Русия по онова време, с нравите и задкулисите борби в императорския дворец, с механиката на управлението, с някои днешни оценки за славянофилството и за атакистични белези от него по-късно. Тази първа глава съвсем не е информация. Тя е може би увод към историята на идеи и идейни конфликти, към вечно актуалната тема за идеологическо въздействие върху обществото, за „обработката“ на масите, за ролята на интелигенцията, всички тези парливи въпроси, които съставляват съкровената тема на произведението. Цветан Стоянов е погълнат от идейните построения и терзанията на духа, той не засяга обичайните в последно време въпроси за художника Достоевски. Зад думите на студията напира едва съдържан копнеж по хуманизъм и по хармония. Авторът преживява скрито своите мъки за човека и за съдбата му, като че се срамува от тази болка, както истински богатият със знания човек се срамува от тяхното показване.

Кое в това есе е по-интересно — героите или проблемите? Трудно и безсмислено е да отделяме едното от другото. И все пак — до известна степен героите са повод да се разисква по проблемите. Ако личността на Достоевски обаче е била отправна точка, за роден момент за цялото, Победоносцев се явява по-късно като спомагателен материал в идейните конструкции на автора, макар книгата да започва тъкмо с неговия образ. Изграждането на този герой, както и някои оценки, обобщения на Цветан Стоянов може би изглеждат немотивирани, неоснователни, изглеждат хрумвания, а не изводи. Това донакъде се дължи на лекотата на фразата, подвезда нейната песенност, скрита ритмичност, търсена от автора. Както артистичните натури, Цветан Стоянов имаше вроден усет за интонацията на речта, а освен това той е школувал дълго у мнозина големи майстори, правил е съпоставки на нашия език с английски, руски, френски, със звученето, с мелодиката на фразата при тях. Тези неща често бяха тема за разговор с приятелите му. Към езика на литературата критикът проявяваше специален интерес като към най-важно условие за съществуването ѝ, дори написа едно чудесно есе за него — „Невидимият салон“ (сп. Септември, 1961, кн. 1). Но зад тази лекота на изказа в последната творба на Цветан Стоянов се крият хиляди прочетени и проучени страници, безброй справки, биографични наблюдения и уточнявания, размисъл, духовно напрежение и облекчително изказване на съкровени терзания. Може би някои би сметнал, че авторът, както често се случва, преувеличава, надценява своите „герои“, защото те са погълнали в момента цялото му

внимание. Това подозрение може би е особено силно към единия от образите. Няма да се спирам надълго на ироничната дистанция, присъстваща неотстъпно в потока на разказа. Тя е очевидна и е най-силната противотрова на всяко увлечение, „влюбване“ в героя. Освен това обаче авторът се е постарал да избегне изолацията във времето и мястото. Пестеливо, но обемно, със силата на внушението той характеризира епизодичните лица, местата, обстоятелствата, за да създаде жизнена пълнота и да въведе читателя в обстановката, да го сроди с атмосферата на онази епоха. И все пак кой е този Победоносцев, чак толкова значителна фигура ли е той, за да бъде поставен в цяла новела редом с Достоевски? Дали Цветан Стоянов не гради митове? Този въпрос би могъл да си зададе всеки по-млад наш съвременник и сигурно ще има своите основания да бъде подозрителен към есенцистични увлечения. А Константин Петрович наистина е бил и значителна, и зловеща фигура, и човек начетен, с богата култура и огромни познания, и със силно излъчване на интелекта, и с такава близост до господаря си, руския император, че не само е решавал човешки съдби, назначавал и уволнявал най-висшите чиновници, но е имал силата да спре дори решение за завладяването на Босфора през 1896 година. Ето какво пише по този въпрос съветската „История на дипломатията“: „Когато въпреки това проектът бил приет, Вите се обърнал за помощ към оберпрокурора на Светия синод Победоносцев, който имал голямо влияние върху царя. Те заедно убедили Николай да се откаже от проекта на Нелидов“ (изд. БКП, 1965, превод от руски, т. 2, стр. 374). Ето такъв е бил „приятелят“ на Достоевски и великият писател е изпитвал към него и уважение, и интерес, и боязнь от могъществото му, което позволява доброжелателността лесно да се превръща в неприязнь. Геният е започнал една трудна житейска игра. Той е живял по време на деспотизъм и е бил длъжен да осъществи своята „програма“ единствено при тези социални условия. Достоевски е приел и унизителна роля, и угодничество. Цветан Стоянов не преувеличава, цитатите от писмата са страшно свидетелство за унижението на гения, наложено от позорната система на безправие в царска Русия, когато писателят трябва да брани своите творби, своите рожби с цената на лична преданост към влиятелния управник. Но нашият критик не се задоволява с елементарни, еднолинейни заключения. Цветан Стоянов не интерпретира личността на Достоевски като един Еразъм на Цвайг. Между Достоевски и Победоносцев наистина е имало и приятелство, и единомислие, и „глухи подмолни търкания“. Това са нюансите на дружба, при която невиният имаше свободата да се изкажеш докрай, защото тази дружба само привидно е безкористна. Тя в същност е истинска игра на доверие и близост, крие много притворство и постоянно напрежение.

Всеки от двамата партньори има желание да бъде възприеман като искрен приятел, а неотклонно се стреми към своята цел. Трябва да признаем: мотивите, целите, които преследват и двамата, са от социално и духовно естество, тук няма лична корист. Затова Победоносцев — консерватор, „охранник“, мрачен герой — може да бъде партньор на гения в страниците на книгата, както е бил и в последните години от живота на писателя негов събеседник.

Една от най-интересните черти на тази творба е нейната жанрова неопределеност, да я наречем — жанрова свобода: отсъствието на всякакви предварителни насоки и нагласи към рамките на познатите форми. Това е и студия, и новела. В същност никое истински значително и трайно произведение не може да се побере в изискванията на теорията, в читателските представи за литературните разновидности. Защото то е по-близо до живота, отколкото до това, което по навик обозначаваме като изкуство — романи, повести, разкази, стихотворения. . . Но тук не е дума за това. „Геният и неговият наставник“ е произведение, което напомня за жизнеността на една оригинална линия в нашата литература и култура. Линия, пренебрегвана от някои теоретици и литературни историци, но не и от писателите, нито от читателите. Някои автори продължават да наричат „Записки по българските въстания“ мемоари и с леко, почти нескрито съмнение причислят тази книга към литературата. Мнозина определят „Строителите на съвременна България“ като историография, опитват се да изтръгнат творбата на Симеон Радев от културата и изкуството. В гимназиялна и дори в университетския курс по литература името на Иван Хаджийски не се споменава, прочутата му книга „Бит и душевност на нашия народ“ се предназначаваша за хората на науката като чиста социология. По своята структура, по своята същност тези, както и някои други произведения носят белези на наука, белетристика, публицистика, мемоари и т. н. Това са сложни, хибридни творби и всяко еднолинейно определение за тях е неточно, бедно, невярно.

Сега, когато става дума за есето на Цветан Стоянов, напомнянето за тези големи произведения на българския дух със съмнение не е случайно. Не искам да изравнявам различни стойности, напомням само, че усилията на тази линия на смесени жанрове. Не само смесите от духовната дейност. Всички по-значителни публикации на Цветан Стоянов — книги или статии — носят следи от неговия стремеж да изгради симбиоза между белетристика, философия, критика, история и публицистика. В досегашните му работи обикновено единият от тези елементи надделяваше. В последната си творба „Геният и неговият наставник“ писателят успя да постигне хармо-

ния на всички тези съставки, толкова далечни, негъриими една към друга. Неговият текст засяга философски, политически, обществени проблеми, а тяхната интерпретация е чисто литературна, преследена през филтъра на личното, на „своеволното“ възбуждане. Но защо публицистика? В цялата му дейност, в присъствието му като личност от нашия културен живот Цветан Стоянов беше винаги едновременно творец и популяризатор в най-възвишения и благороден смисъл на тази дума. Той пазеше в себе си черти от възрожденската жажда да сподели с всички прилобитото знание, веднага да го прави достойно на другите. Заниманията на този човек с алиенацията бяха истински парадокс. Той бе най-общителният, най-контактният човек, когато съм срещал, изпитваше ужас от призрака на отчуждението.

С „Геният и неговият наставник“ Цветан Стоянов показва още една страна от необятността на изкуството, от способността му да се обновява и обогатява. Във века на кристосванията между науките, във времето на физико-химията, биохимията, астрофизиката, математическата лингвистика, радиоастрономията, изкуството най-малко може да остане в чисти жанрови форми, още повече — във всички времена то ги е пренебрегвало. Тъкмо освен своя значителен смисъл като текст, като съдържание — опит да се надникне в скрити обществени пружини от създаването, съществуването и въздействието на изкуството, творбата на Цветан Стоянов има и своя чисто теоретически принос. Тя издига на ново равнище понятията на съвременния читател за литература, критика, изкуство, разрушава в неговото съзнание и последните остатъци от симпатия към подражателната, епигонска книжнина, повтаряща образци от миналите времена.

Йордан Василев

„ЖИТЬ СТРАСТЯМИ И ИДЕЯМИ ВРЕМЕНИ“

Сборник, Москва, изд. „Молодая гвардия“,
1970

През последните години в съветската литература се забелязват сложни и интересни процеси на търсене, на обновление и изява на нови оригинални дарования. В това интензивно развитие неизбежно изникват проблемите за традиция и новаторство, за действителна самобитност и псевдонаторство, за отношението към наследството, за идейно-естетическия критерий, за положителните тенденции и увлеченията. Тези проблеми изиск-